
ВИЩА ОСВІТА ЯК СУСПІЛЬНЕ БЛАГО: СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ

НЕПОКУПІНА Тетяна Андріївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри політекономії Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка

Центральне місце серед галузей соціальної сфери займає освіта, яка виступає одним із чинників інтелектуалізації країни, впливає на науково-технічний прогрес, конкурентоспроможність національної економіки, добробут населення, врешті, національну безпеку країни. Про значимість інтелектуального рівня населення країни свідчить введений ООН на початку 90-х років ХХ ст. індекс людського розвитку (ІЛР), де поряд з такими показниками, як тривалість життя і ВВП на одну особу, визначається рівень освіти населення.

Соціалізуюча роль освіти виявляється через визначення її сутності. У широкому розумінні освіту визначають як “функціонально обов’язковий соціальний інститут найвищого рівня значущості, завдяки якому функціонує соціально-генетичний механізм, що визначає і забезпечує становлення і вдосконалення особистості, набуття, передачу та розробку нових наукових знань, надбань культури від покоління до покоління” [1, с. 165]. Стрімкий рух до економіки, заснованій на знаннях, інформації та їх матеріалізації у інноваціях, визначає стан індивідів і держав у сучасному світі. Глобалізація, що супроводжується кризами в економічній, екологічній, політичній, соціальній та інших сферах, розширює межі функціонування вищої освіти: поряд з підготовкою фахівців у різних сферах господарювання, вона покликана “формуєвати контури цивілізації, здатної розробляти й реалізовувати” [2] стратегію виживання людства у планетарному масштабі.

Посилення ролі освіти в економічному розвитку країни обумовлене й зменшенням часового лагу, необхідного для зміни технологій і підготовки кадрів для їх обслуговування. Якщо раніше технологічні зрушення у виробництві відбувалися через 35–40 років, то на сучасному етапі оновлення й удосконалення технологій, яке продиктоване в основному моральним старінням, відбувається через кожні 2–3 (максимум 4–5) роки [3, с. 56]. Відбувається знецінення людського капіталу через старіння інформації, знання, навичок, кваліфікації, інтенсивне оновлення яких потребує значних капіталовкладень.

Відомо, що на початку ХХ ст. отриманих людиною знань у результаті закінчення освітнього закладу вистачало на все життя, у 40-х роках – на половину, на сучасному етапі – на 5–10 років [4, с. 64], а час підготовки кваліфікованих працівників раніше рівнявся 6–8 рокам, зараз – зріс до 12–14 і більше років [5, с. 60]. “Збільшення тривалості робочого життя, поєднання з підвищеними освітніми вимогами і більшою конкуренцією на ринку, означає, що стара модель, за якою молода людина отримувала освіту, якої вистачало на все її робоче життя, стає менш життєздатною” [6, с. 375]. Отже, ринок потребує постійного вдосконалення системи освіти за рахунок неперервної освіти; зближення науки, освіти й виробництва; формування міцного освітнього потенціалу; створення гнучких систем навчання, зміцнення матеріально-

технічної бази освітньої галузі; реалізації потенційних можливостей і здібностей кожного індивіда.

Функціонування освіти насамперед ґрунтується на її фінансуванні. Незаперечною визнається вирішальна роль “держави у фінансовому забезпеченні освіти” [7, с. 127]. Сучасна цивілізована держава органічно вбудована у ринкову економіку у якості повноправного суб’єкта господарювання. Така персоніфікація держави дозволяє адекватно оцінити її роль в економіці, з’ясувати принципи функціонування, визначити коло специфічних інтересів і потреб, обґрунтувати раціональну поведінку щодо проведення економічної політики. Як суб’єкт господарського життя держава вирішує фундаментальні проблеми суспільного вибору: що виробляти, як виробляти, для кого виробляти та як приймати рішення, тобто здійснює колективний вибір щодо виробництва і надання товарів суспільного споживання і визначення способів впливу на рішення, які приймаються у приватному секторі економіки.

Зроблений нами аналіз підходів до з’ясування сутності суспільних благ або товарів суспільного споживання, певну частину яких продукує соціальна сфера [8, с. 44–47], дозволив дійти висновку, що вища освіта не належить до так званих чистих суспільних благ, “благодійна дія яких не спостерігається, тому ринковий механізм абсолютно не має змоги спонукати споживачів до надання переваг стосовно подібних благ” (Дж. С. Мілль) [9, с. 198], споживання яких “може бути тільки спільним і рівним: чим більше дістається одному домогосподарству, тим більше ... дістається ... іншому” (М. Блауг) [9, с. 549], “при їх наданні одному індивіду вони стають доступними й іншим без додаткових витрат” [10, с. 409], “на які поширюється дія принципу виключення та відсутнє суперництво” (Ш. Бланкарт) [11, с. 67]; до яких не можна застосувати “принцип виключення і виробництво яких забезпечується державою за умови, що вони приносять суттєві вигоди суспільству” (К.Р. Макконнелл, С. Л. Брю) [12, с. 392], “вигода від користування якими нероздільно розподілена по усьому суспільству незалежно від того, хочуть чи ні окремі його представники купувати це благо” (Г.С. Вечканов, Г.Р. Вечканова) [13, с. 320], “їх створенням займається держава, оскільки вони не виробляються або виробляються у недостатній кількості у межах ринкової системи” (А. Задоя, Ю. Петруня) [14, с. 37].

За виключенням крайнього або “полярного” випадку чистого суспільного блага (неекономічного блага) – повітря, сонячне тепло, сила вітру, краса ранкової зорі, запах квітів тощо, мова, зазвичай, йде про блага, які фінансуються з державного бюджету, а саме: зовнішню політику, національну оборону, охорону громадського порядку, пам’ятки мистецтва, безкоштовні дороги з нормальним рухом. Американський учений-економіст Н. Грегорі Менк’ю до суспільних благ, які характеризуються виключенням у споживанні і не є об’єктом суперництва, додає до вищезазначених ще й знання, що виробляються у результаті фундаментальних наукових досліджень та програми боротьби з бідністю [15, с. 239–242]. Натомість освіту американський учений-економіст Л. Туроу таким благом не вважає, оскільки нею “не можна поділитися з іншими, і ті, хто не платить за освіту ... можуть залишитися” без неї [16, с. 196–197]. Вироблятися й надаватися це благо може й приватним сектором. Сучасні вітчизняні науковці вищезазначений перелік суспільних благ доповнюють такими товарами і послугами, як будівництво й обслуговування трубопроводів, послуги освіти, медицини, культури, крупні наукові дослідження [17, с. 241].

Проблема вибору (що виробляти?) щодо виробництва товарів суспільного і приватного споживання полягає у порівнянні різних обсягів двох груп товарів, що можуть бути ефективно вироблені економікою за певного рівня технології і кількості наявних ресурсів. Держава може виробляти більше товарів суспільного споживання, витрачаючи на це необхідні кошти, що можливе лише за рахунок зменшення ресурсів для приватного споживання. Визначаючи

кількість і асортимент суспільних благ, держава повинна мати на меті досягнення максимуму соціального добробуту, а не просто розширення масштабів своєї присутності в економіці. Розв'язання цієї проблеми передбачає зіставлення отриманого соціального виграшу із соціальними витратами [18, с. 453].

Соціальний виграш є сумою приватного виграшу та зовнішньої вигоди від виробництва суспільних товарів і послуг. Соціальний виграш від підвищення освітнього рівня складається з приватної (внутрішньої) вигоди тих, хто здобуває освіту, оскільки відіграє важливу роль у соціально-економічній диференціації членів суспільства, створюючи можливість, по-перше, змінити соціальний статус, по-друге, підвищити доходи, по-третє, рівень життя. Між рівнем освіти й розміром зарплати прослідковується чіткий взаємозв'язок. Наприклад, у США працівники, що мають лише середню освіту, заробляють у середньому у 1,5–2 рази менше, ніж їхні однолітки, які мають диплом бакалавра, і майже у 3 рази менше, ніж доктори наук; така ж пропорція існує і в країнах Європи [19].

Зовнішня вигода суспільства проявляється у покращенні соціального і політичного клімату, оскільки припускається, що освічене населення обирає достойний його уряд, а це врешті приносить вигоду кожному. “Невисокий рівень освіти основної маси населення ставав джерелом низької політичної культури, нездатності до самоуправління, передумовою бунтів (а не демонстрацій), злочинів, перекручуванням оцінки життєвих реалій, що доходили до неприйняття загроз собі і країні” [2]. Вважається, що зовнішні позитивні екстерналії (соціальна цінність, соціальна корисність) від отримання вищої освіти (ефект освіти) носять всеохоплюючий характер, є більш значущими, ніж приватні.

Соціальні витрати складаються з витрат приватних осіб і зовнішніх витрат, що пов'язані з відволіканням ресурсів від інших можливостей. Щодо витрат освіти, то вони включають суми, які витрачають здобувачі освіти (навіть якщо навчання безкоштовне, то кошти витрачаються на підручники, зошити, одяг, транспорт, мають місце витрати втраченої зарплати), й альтернативну вартість ресурсів, які суспільство витрачає на освіту. Тому, керуючись правилом, сутність якого зводиться до того, що з метою забезпечення максимуму суспільного добробуту доцільно виробляти ті суспільні блага, соціальний виграш від яких перевищує їхні соціальні витрати, і доти, доки гранична соціальна вигода не зрівняється з граничними соціальними витратами, держава оптимізує прийняття рішень про виробництво таких благ.

Вирішення другого питання (як виробляти?) є не менш важливим, адже уряд може або взяти на себе відповідальність щодо виробництва пропонованих державою товарів, або доручити їх виробництво приватному сектору. У більшості випадків держава налагоджує власне виробництво суспільних благ із залученням державних інституцій, “з придбанням державою виробничих активів та з використанням власного капіталу” [11, с. 93].

Третє питання (для кого виробляти?) є питанням вирішення проблеми розподілу, адже уряд через систему оподаткування або фінансування різних програм впливає на те, скільки грошей з доходу будуть витрачати різні верстви населення на споживання. Подібним чином уряд приймає рішення щодо виробництва тих чи інших товарів суспільного споживання, визначаючи коло споживачів, які можуть за них сплачувати повністю чи частково.

Процес здійснення колективного вибору є складнішим за вибір індивідів щодо споживання або фірм щодо виробництва. Вибір товарів суспільного споживання є колективним (суспільним) вибором, тому однією з основних цілей економіки державного сектора є визначення механізмів такого вибору, який має бути соціально прийнятним. Але у рівноважному механізмі конкурентного ринку відсутнім виявляється загальний добробут, до якого мала б привести “невидима рука”. Ефективність може суперечити справедливості, у результаті чого відбувається різка поляризація населення за доходами.

Визнаючи державу рівноправним учасником ринку, російські науковці виділяють специфічні характеристики, носієм яких вона є, а саме: унікальний характер потреб (їх незведеність), специфіка формування доходів (збір податків), мотивація витрачання бюджетних коштів (в обмін на соціальну корисність) [20]. У площині досліджуваної проблеми інтерес викликає незведеність потреб, в основі якої знаходиться припущення про взаємозв'язок між потребами окремих людей і їх сукупності, між індивідуальними перевагами і соціальним вибором, що є предметом дискусій майже всіх економічних концепцій. Так, основою теорії А. Сміта є індивідуальне користолобство: “Кожна окрема людина ... має на увазі власну вигоду, а зовсім не вигоди суспільства. Та коли вона бере до уваги власну вигоду, це ... неминуче приводить її до вибору того заняття, що є найвигіднішим для суспільства... Невидима рука спрямовує її до мети... Переслідуючи власні інтереси, людина ... служить інтересам суспільства” [21, с. 276–277]. Отже, “невидима рука” сприятиме зростанню загального добробуту, який виступає результатом намагання кожного індивіда максимізувати власну функцію корисності.

У межах взаємозв'язку індивідуальних і суспільних потреб перебуває й так звана етика Парето, яка ґрунтується на таких передумовах оптимуму: 1) кожна людина найкраще оцінює свій добробут; 2) суспільний добробут визначається в одиницях добробуту окремих людей; 3) добробут окремих людей є незіставним. Економіка добробуту Парето дає відповідь на питання про кількість необхідних для конкретної формації суспільних благ, абстрагуючись від наявних інституцій. Згідно цього підходу оптимальна пропозиція суспільних благ виводиться з даних про наявні у суспільстві преференції. Із соціальної точки зору визначити, який з оптимальних за Парето розподіл ресурсів суспільства є найкращим, неможливо. Вибір серед цих оптимальних варіантів застосування ресурсів є проблемою соціальної справедливості.

Подібним прикладом у цьому аспекті можна вважати висновки Р. Коуза у теорії прав власності, згідно якої, кожний раз, коли виникають зовнішні ефекти, зацікавлені сторони можуть укласти угоду (у випадку відсутності трансакційних витрат щодо розподілу ресурсів), за якою екстерналії із зовнішніх перетворюються на внутрішні фактори, а розподіл ресурсів стане ефективним [22]. Це, хоча й опосередковано, але все ж таки підтверджує гіпотезу про те, що сукупний споживчий ефект, включаючи й екстерналії, які виходять за межі приватної ринкової угоди, за певних умов може бути зведений до задоволення потреб окремих індивідів. Якщо встановлені та розмежовані права власності, то сторони самостійно, без стороннього втручання держави, можуть досягти бажаного результату. Якщо укладання приватної угоди неможливе з огляду на значну кількість учасників спору і великий набір негативних ефектів, то на допомогу приходить уряд, який виступає інститутом виконання колективних дій [15, с. 229].

Таким чином, і твердження А. Сміта про індивідуальне користолобство, і друга аксіома В. Парето про визначення суспільного добробуту в одиницях добробуту окремих індивідів, і теорема Р. Коуза про самостійне досягнення угоди між сторонами ґрунтуються на спільному вихідному положенні: будь-яка суспільна потреба зводиться до функції потреб індивідів.

З точки зору теорії соціалізації саме ця теза викликає сумніви, оскільки, по-перше, це припущення обмежує можливості “невидимої руки”, по-друге, суперечить ідеям холізму, принципи якого розвивали інституціоналісти. Відповідно до останнього, система у цілому нагромаджує у собі характеристики елементів, що її утворюють, але при цьому має й особливі властивості, які не притаманні жодному з її елементів. Таке принципове теоретичне положення по-іншому розглядає проблему побудови узагальненої функції корисності і, на думку дослідників, “змушує засумніватися у можливості її коректного вирішення” [20]. Проблематичними також виявляються традиційні уявлення про суспільні потреби як про функцію потреб індивідів, оскільки з точки зору холізму існують такі потреби суспільства

(властивості системи у цілому), які не проявляються у потребах індивідів (властивості елементів системи).

Врахування одночасної присутності на ринку всієї сукупності його соціалізованих суб'єктів дозволяє із загальних позицій аналізувати результати їхньої діяльності й акцентувати увагу на здатності благ задовольняти потреби не тільки окремих людей, але й соціальних груп і суспільства у цілому. Таке оновлення економічної теорії через призму соціалізації дозволяє переглянути припущення про зведеність суспільних потреб до потреб індивідів.

Певною мірою підтвердженням цього є теорія суспільного вибору з теоремою “про неможливість” К. Ерроу, сутністю якої є проблема узгодження інтересів кожного індивіда з інтересами їх сукупності, сумісність патерналістської спрямованості концепції суспільного добробуту з теорією раціональної поведінки. Побудована модель для двох учасників з трьома альтернативними перевагами свідчить, що неможливо визначити соціальну функцію переваг, яка б враховувала думку усіх суб'єктів ринку [23].

Отже, за К. Ерроу неможливо створити систему прийняття колективних рішень, яка б задовольняла вимоги повної упорядкованості, транзитивності, універсальності, Парето-сумісності, відсутності диктатури, незалежності від інших альтернатив [13, с. 288]. Однак теорема К. Ерроу не означає, що раціональні суспільні рішення виробити, узгодити і реалізувати неможливо. Мова йде тільки про відсутність гарантій раціональності.

За однакових індивідуальних переваг рішення про суспільні переваги не буде складним. У цьому зв'язку висловлюються думки про “однаковість” індивідуальних переваг, які можуть бути досягнуті за допомогою системи обов'язкової освіти, яка регулюється державою. Але опоненти теорії „про неможливість” виступають проти таких загальних вимог до суспільних і індивідуальних переваг, як повна упорядкованість і транзитивність, з огляду на те, що кожний індивід керується власними інтересами, перевагами й уподобаннями. Так, тлумачення зазначеної теореми лауреатом Нобелівської премії з економіки Дж. Стігліцем зводиться до того, що “не слід чекати від уряду таких раціональних та послідовних дій, як від однієї особи. ... Ми не прагнемо персоніфікувати уряд, ставитися до нього як до індивіда й очікувати від нього більшої розважливості, ніж тієї, якою володіють члени уряду поодиночки” [24, с. 207–208]. Ключовим виступає питання про обов'язкову залежність специфічних інтересів суспільства від переваг окремих індивідів, на яке традиційна теорія дає однозначну відповідь, що повторює другу аксіому В. Парето.

Переваги державних чиновників, як і окремих індивідів, формуються під впливом ментальних характеристик, національних традицій, здобутої освіти, культурних стереотипів, ціннісних орієнтацій, визначеності правового поля, корумпованості тощо. Саме у цьому розумінні інтереси держави відображають преференції індивідів.

Дещо нове бачення теорії суспільного вибору спостерігаємо у А. Сена (лауреата Нобелівської премії з економіки 1998 р.), який звернув увагу на суперечність теорії суспільного вибору, основним принципом якої є те, що вона не повинна бути “диктаторською”, і максимальна вимога до цього правила для захисту прав полягає у тому, що воно, до певної міри, повинно враховувати індивідуальні переваги принаймні деяких людей. Він довів, що ніяке правило колективного вибору не може виконати мінімальної вимоги щодо дотримання прав особи, а також інших аксіом “теореми Ерроу про неможливість”.

Традиційна теорія суспільного вибору передбачає ранжування індивідами різних альтернатив, але не розглядає питання міжособистісного співставлення, що не дозволяє порівнювати індивідуальні корисності, які пов'язані для індивідів з різними альтернативами. Ця теорія також ігнорує питання несправедливості. А. Сен, на основі аналізу інформації про індивідуальні корисності і можливості їх міжособистісного порівняння, показав як різні

припущення впливають на можливість знаходження послідовного, обґрунтованого й неавторитарного правила для прийняття колективних рішень [25].

По-іншому підходять до трактування теореми неможливості К. Ерроу російські дослідники, які вважають за необхідне персоніфікувати державу у теоретичній моделі і розглядати її як рівноправного суб'єкта ринку, який переслідує свої специфічні інтереси. Із цієї точки зору негативний результат К. Ерроу дозволяє усвідомити обмеженість звичних аксіом. “Якщо за даних умов неможливо визначити правило раціональної поведінки держави, то відмовлятися потрібно не від самої ідеї її раціональної поведінки, а від необґрунтовано вузьких вихідних припущень” [20]. Мова йде про умову залежності суспільних потреб від переваг індивідів, яка виглядає досить жорсткою і недостатньо адекватною реаліям. Теорема К. Ерроу інтерпретується ними як доказ незведеності потреб суспільства до якої-небудь функції потреб індивідів. В основі припущення раціональної поведінки держави знаходиться теза про незалежність соціального вибору від індивідуальних переваг, тобто мова йде про незведеність суспільного інтересу до інтересів окремих індивідів. Наявність такої незведеності фіксує аксіома: “усяке благо може задовольняти потреби якісно різних учасників ринкових відносин, у тому числі й незведені потреби суспільства у цілому” [20]. Таку здатність блага задовольняти незведені потреби названо його соціальною корисністю, в основі якої знаходиться незведена суспільна потреба, яка є постулатом лише для сукупності індивідів у цілому, тобто соціальна корисність не залежить від корисностей індивідів, що і перетворює державу у рівноправного суб'єкта ринку. Отже, постулат соціальної корисності встановлює наявність незведених потреб суспільства і здатність благ задовольняти ці потреби, та носія таких потреб на ринку – державу.

Там, де потреби суспільства виявляються зведеними, де попит на товари та послуги повністю “розчиняється” в індивідуальних перевагах, там ринок може “відповісти на всі питання” [26, с. 395]. Але, зіштовхуючись з незведеними суспільними потребами, тобто благами, які мають соціальну корисність, класична “невидима рука” не має змоги вирішити проблеми, які виникають при виробництві і розподілі таких благ, породжуючи різного роду екстерналії і т. зв. “провали ринку”. М. Блауг, маючи на увазі лише суспільні і квазисуспільні товари, дійшов висновку, “що “суспільність” певних благ жорстко обмежує “теорему невидимої руки” у такий спосіб, про який і не підозрював Адам Сміт” [9, с. 551]. Усвідомлення того теоретичного факту, що невидима рука “не дістає” до багатьох сфер економічного простору й зумовлює порушення ринкової рівноваги, викликає “згоду” неокласичної теорії на позаринкове регулювання багатьох сфер економічного буття, й у першу чергу соціальної сфери.

Персоніфікація держави, як суб'єкта ринкових відносин, пояснює поведінку держави, визначає її місце в економічному просторі. Мова йде про раціональну поведінку держави як носія незведених потреб суспільства, що визначає межі формування її ресурсів та їх використання з метою максимізації власних особливих інтересів. Як відомо, держава має завжди обмежені ресурси (як і будь-який учасник ринкових відносин) і витрачає їх з метою максимізації своєї корисності. Це означає, що держава має виконувати перед суспільством строго визначені обов'язки, які пов'язані з максимально можливим задоволенням пріоритетних на даний момент часу незведених потреб.

Раціональна поведінка держави залежить від цілей держави, які не можуть бути реалізовані у процесі індивідуального споживання відповідних благ, та співвідношення між приватною і суспільною власністю на основні ресурси, що знаходяться у розпорядженні держави. Ця пропорція зумовлена співвідношенням інтересів окремої особи, групи осіб і суспільства у цілому, що дозволило сформулювати принцип відповідності, сутність якого полягає у наступному: “у спільній власності співтовариства вищого рівня повинні знаходитися тільки ті матеріальні і фінансові ресурси, які відповідають цілям (інтересам) цього

співтовариства як такого, і які неможливо реалізувати на нижчому рівні людської спільноти” [20].

Аналізуючи позиціонування держави стосовно вищої школи, слід визнати її поведінку раціональною, що проявляється в основному у її фінансуванні. Незважаючи на позитивний світовий досвід щодо впливу розвитку освіти на зміцнення економічної, соціальної і національної безпеки у цілому, в Україні політика в освітній сфері не є пріоритетною. Про це свідчать обсяги державного фінансування, які коливаються, то зменшуючись, то дещо збільшуючись в межах від 4,1% до 5,4% ВВП. Таке мізерне фінансування зумовлює комерціалізацію вищої школи. В Україні зростає кількість студентів, які здобувають вищу освіту на платній основі, що послаблює диференціюючу функцію освіти, адже отримання освіти стає дорогим задоволенням. Нині освіта у нашій країні – одна з найдорожчих у світі (за обсягом праці, яку потрібно витратити на її здобуття), вона втрачає свою масовість і доступність.

Відомо, що соціальна стратифікація в Україні абсолютно не схожа на американську чи європейську: населення, яке належить до групи т. зв. “нижчого класу” (за доходами) складає у нас за різними оцінками від 1/3 до 2/3. На нашу думку, вища освіта все більше стає привілеєм багатих. На підтримку цієї тези, свідчить те, що за статистикою, природа народжує 2% дебілів, 14% – розумово відсталих, 68% – людей із середнім інтелектом, 14% – розумово здібних і 2% надздібних [27, с. 89]. Тільки 16% можуть отримати вищу освіту, оскільки вони схильні до абстрактного мислення, а отже, здатні сприймати й аналізувати отриману науково-теоретичну інформацію, адекватно реагувати на неї і застосовувати її у процесі господарювання та адаптовувати до побутової сфери, а 84% – не можуть. Можна припустити, що не всі багаті належать до 16%-ої групи розумово здібних і надздібних, а навпаки, більшість з них – до людей із середнім рівнем інтелекту. З процесом комерціалізації вищої школи, доступ до отримання освіти для людей із середніми розумовими здібностями і водночас високими доходами розширюється, а для низькодоходних – звужується.

У зв'язку із цим доцільно погодитися з думкою про те, що вирішувати проблему освіти суто на ринковій основі – це “все одно, що вирішувати приватним чином проблему безпеки на атомних електростанціях чи на залізничних шляхах: це злочин” [28, с. 8]. Тому освіта повинна бути не товаром, а загальнодоступним благом, “споживання якого може бути обмежене тільки індивідуальними здібностями” [28, с. 8]. До того ж проблемою національної вищої школи стає її кастовість, сутність якої полягає в існуванні низки спеціальностей, доступних лише певному колу осіб, через відповідну підготовку у мережі привілейованих середніх навчальних закладів. Тобто вищу освіту й освіту взагалі на сучасному етапі визнають строго диференційованими відповідно до рівня доходів громадян [29, с. 14]. Таке, на нашу думку, сприяє ще більшому поглибленню соціально-майнового розшарування населення.

У цілому, історична практика неодноразово демонструвала доцільність патрунування соціальної сфери. Таку підтримку варто розцінювати як реалізацію принципу раціональної поведінки держави. Цей принцип визначають як “принцип Баумоля”, який теоретично обґрунтував необхідність суспільної підтримки низки специфічних секторів економіки і сформулював т. зв. “хворобу цін”, відповідно до якої у деяких галузях соціальної сфери ціни на фактори виробництва зростають швидше, ніж ціни на кінцевий продукт [30]. Зазначений принцип дає можливість обґрунтувати державне фінансування соціальних витрат на вищу освіту як природну вимогу ринку.

Таким чином, очевидним є те, що вища освіта, на думку більшості науковців, не є суспільним благом як таким, що ним користуються усі члени суспільства, тобто відсутній принцип виключення; не конкурують за нього, тобто відсутній принцип суперництва й отримують (прямо) вигоду від споживання цього блага. Тим не менше, вищу освіту суспільним

благодом робить принцип доступності, який реалізується у США, Канаді, Франції, Італії, де до багатьох університетів без вступних іспитів зараховують усіх абітурієнтів, які мають свідоцтво про успішне закінчення повної середньої школи (число вакансій на перших курсах не лімітується) [19]. Вступ до вищої школи є не привілеєм, а природним правом індивіда. Тому вища освіта у розвинених країнах розглядається і як суспільне благо, і як соціальна необхідність. Але ринкова економіка створює можливості альтернативного фінансування вищої освіти і з інших джерел, що потребує подальшого дослідження.

Література.

1. Задорожний Г.В. Соціальний економіст в епоху ментальної еволюції // Соціальна економіка. – 2002. – № 1–2. – С. 161–179.
2. Астахова Е.В. Вищеє образование на рубеже веков: трансформація соціальних функцій // <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/07/ast/>
3. Щетинин В. Человеческий и вещественный капитал: общность и различие // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 8. – С. 55–61.
4. Куценко В. Освіта на порозі ХХІ століття // Економіка України. – 1995. – № 12. – С. 60–67.
5. Турченко В. Стратегія образования в России: Кризис и перспективы // Обозреватель. – 1997. – № 9.
6. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф.Фукуяма; Пер. с англ. под общ. ред. А.В. Александровой. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 474 с.
7. Ким М.Н. О финансировании высшей школы в условиях рыночной трансформации экономики // Соціальна економіка. – 2001. – № 2. – С. 125–130.
8. Бровка Т.В., Непокупна Т.А. Про співвідношення понять “суспільні блага” та “соціальна сфера” // Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції „Науковий потенціал світу – 2005”. Том 7. – Економічні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – 105 с.
9. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с англ., 4-е изд. – М.: “Дело Лтд”, 1994. – 720 с.
10. Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 608 с.
11. Бланкарт Шарль. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. С. І. Терещенко та О.О. Терещенка; Передмова та наук. редагування В.М. Федосова. – К.: Либідь, 2000. – 654 с.
12. Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер. с англ. 11-го изд. Т.2. – М.: Республика, 1992. – 400 с.
13. Микроэкономика / Г.С. Вечканов, Г.Р. Вечканова. – СПб.: Питер, 2003. – 368 с.
14. Задоя А.А., Петруня Ю.Е. Макроэкономика: Учебник. – К: О-во «Знання», КОО, 2004. – 368 с.
15. Мэнкью Н.Г. Принципы экономикс. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 784 с.
16. Лестер Туроу. Будущее капитализма. Как экономика сегодняшнего дня формирует мир завтрашний // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под редакцией В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 640 с.
17. Задоя А.А., Петруня Ю.Е. Основы экономической теории: Учеб. пособие. – М.: Рыбари, 2000. – 479 с.
18. Економічна теорія. Посібник вищої школи / Під загальною редакцією Воробйова Є.М. – Харків–Київ, 2003. – 704 с.
19. Астахова Е.В. Высшее образование как фактор социальной мобильности в современном обществе // http://www.sociology.kharkov.ua/docs/chen_01/asta...

20. Гринберг Р.С. , Рубинштейн А.Я. К общей теории социальной экономики / Труды научного семинара "Неизвестная экономика". – Вып. 6. – М.: ЦЭМИ РАН, 1998. – 30 с. // <http://www.riocenter.ru>.
21. Адам Сміт. Добробут націй: Дослідження про природу та причини добробуту націй. – Port-Royal, Київ–2001. – 593 с.
22. <http://www.library.by>.
23. Барте́нев С. А. Экономические теории и школы (история и современность): Курс лекций. – М.: Издательство БЕК, 1996. – 352 с.
24. Arrow K. Social Choice and Individual Values, 2 nd ed. (New York: Wiley, 1963).
25. Стігліц, Джозеф Е. Економіка державного сектора / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К.: Основи, 1998. – 854 с.
26. Сен А. Развитие как свобода // Пер. с англ. под. ред. и с послеслов. Р.М. Нуреева. – М.: Новое издательство, 2004. – 432 с.
27. Самуэльсон П. Экономика. Т. 2. – М.: НПО "Алгон". ВНИИСИ "Машиностроение", 1994. – 413 с.
28. Люди дела // Бизнес. – 2003. – № 43. – С. 85–89.
29. Скоров Г. Капитализму XXI века предстоит решать труднейшие задачи // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 2. – С. 3–8.
30. Боронь А. Цена высшего образования // Зеркало недели. – 2002. – № 9. – 8 марта.
31. Baumol W.J., Bowen W.G., Performing Arts: The Economic Dilemma. The Twentieth Century Fund. New York, 1966.

Надійшла до редакції 21.12.2005 р.

© Непокупна Т.А., 2005